

all possible meanings. The anthroponyms brightly express their semantic meaning and have a hidden associative background.

Key words: I. S. Shmelyov, anthroponym, picture of the world, onomastics space, personal proper name, Christianity.

Надійшла до редакції 11.05.2015 р.

УДК 811.161.2'373.611

Є. В. Волянська,

аспірантка кафедри української мови

Кіровоградського державного педагогічного університету імені

В. Винниченка,

вул. Шевченка 1, м. Кіровоград, 25006, Україна,

Just4you.only@mail.ru

МОРФОНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ВІДДІЄСЛІВНИХ НОВИХ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто способи творення віддієслівних нових слів, виокремлено їхні словотвірні типи з різним категорійним значенням, з'ясовано, які морфонологічні явища супроводжують творення неолексем відповідно до морфонологічних моделей у межах певного словотвірного типу, проаналізовано ці морфонологічні явища, простежено закономірності у творенні девербативів субстантивної зони, виявлено відповідність / невідповідність нормам словотворення сучасної української мови.

Ключові слова: словоскладання, словотвірний тип, морфонологічна модель, віддієслівні іменники, пасивні дієприкметники, усічення, нарощення суфіксальної морфеми, зміна наголосу, чергування фонем.

Динамічне зростання лексичного фонду кожної нації є однією з основних функцій словотворення. У процесі творення нових слів збагачуються і вдосконалюються і засоби словотвору, що актуально під час вивчення мови. Сучасний темп розвитку лінгвістики, який характеризується підвищеною увагою до вивчення словотвору, вимагає актуалізації питання щодо встановлення словотвірних значень, формантів, морфонологічних явищ, морфонологічних моделей тощо.

Актуальність теми визначається необхідністю вивчення словотвірної системи в синхронічному аспекті як одного з найважливіших

джерел збагачення системи мови новими лексичними одиницями, що утворені від дієслів різними способами словотворення, визначення морфонологічних явищ і морфонологічних моделей віддієслівних нових слів у межах певного словотвірного типу.

Мета статті – встановити морфонологічні закономірності у віддієслівних нових словах з використанням морфонологічних моделей. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначити способи творення віддієслівних неолексем; 2) виокремити словотвірні типи віддієслівних нових слів у сучасній українській мові з різним категорійним значенням; 3) з’ясувати, які морфонологічні явища супроводжують творення нових слів відповідно до морфонологічних моделей у межах певного словотвірного типу, проаналізувати ці морфонологічні явища; 4) визначити морфонологічні моделі, залучені до віддієслівного словотворення неолексем; 5) виявити відповідність / невідповідність нормам словотворення сучасної української мови.

Словотвірні моделі похідних описували М. П. Брус, Г. Марчанд, Г. Ф. Новак, О. І. Норанович, С. П. Семенюк, Т. О. Сілаєва, І. І. Фекеґета та ін. О. С. Кубрякова вважає продуктивною модель, за якою утворюється значна кількість слів [5, с. 21]. Таким чином, продуктивними морфонологічними моделями називаємо моделі, що мають широкий діапазон дії.

Складний процес утворення слів тісно пов’язаний з процесом створення уявлень, який ґрунтується на психічних законах асиміляції, апперцепції та асоціації, адже кожна нова назва спирається на попередню мовно-мисленнєву діяльність людини, на одержаний суспільний досвід. Похідні лексеми формуються в живому мовленні задля того, щоб назвати певну ситуацію, явище, ознаку, що існують реально і співвідносяться з реальністю. Їх утворення відбувається внаслідок інтерпретації одного, нового, найменування через інше, наявне в мові. Спираючись на знання властивостей прототипних ситуацій та об’єктів за виробленою менталітетом схемою, людина здатна фіксувати похідним словом нові концепти. Вони ґрунтуються на семантичному аспекті знаків і виникають як з подібності, так і суміжності позначуваних об’єктів дійсності: *легко спадає* – *легкоспад*, *відставка* + *падати* – *відставкопад*, *рясно падає* – *ряснопад*, *Ленін* + *падати* – *ленінопад*, *падають стіни* – *стінопад*, *падає ціна* – *цінопад*, *вождь падає* – *вождепад* [6].

Однією з ключових проблем словотвору є проблема деривації, дериваційних відношень та визначення формальних і семантичних особливостей похідного слова. Саме завдяки дослідженню похідних слів визначаються семантичні зв'язки між похідними, словотвірні значення, словотвірні моделі. Словотвірна модель – це типова організована структура, наділена узагальненим лексико-категорійним змістом, яка здатна наповнюватися лексичним матеріалом (різними лексичними основами) при закономірній наявності відповідних структурних елементів і їхній взаємодії один з одним у системі мови. Формальна відмінність суфіксальних словотвірних моделей полягає в позиції словотвірних морфем (після твірної основи) і здатності об'єднувати новоутворені лексичні одиниці в різноманітні граматичні категорії за семантичними особливостями, лексикографічною доцільністю, продуктивністю, частотністю тощо. Словотвірна модель виступає зразком для утворення конкретних похідних лексем і пов'язує два слова відношеннями похідності і мотивованості: одне слово слугує твірним, інше – похідним, дериватом першого слова. Якщо „словотвірна модель – це єдина структурна (формальна) схема побудови похідних слів, що характеризується спільністю: частиномовної належності твірному елементу; словотвірних засобів (формантів)” [3, с. 226–227], то морфологічна модель – формальна схема будови слів однотипної структури, у яких в одній і тій самій позиції регулярно відбувається певне морфологічне явище.

Результатом взаємодії твірної основи та афікса є словотвірне значення, актуалізоване завдяки словотворчим морфемам, яке займає середню позицію між лексичним та граматичним значеннями і належить одночасно до вираження форми і змісту. Таким чином, словотвірна модель – це відображення в низці похідних слів певного словотвірного значення у всій складності його зв'язків, з неї починається словотвірний процес, який визначає словотвірні елементи мови (форманти і твірні основи) для подальшого утворення нових лексичних одиниць. Це моделі, за якими утворюються похідні слова, враховуючи при цьому тип твірних основ і словотворчих засобів і формування в результаті їх взаємодії узагальненої семантики однотипних слів. Словотвірна модель похідного – це узагальнена формула однотипних утворень, їх структурно-семантичний аналог.

Словотвірні моделі об'єднуються в словотвірні типи, які розглядаються як схеми побудови похідних слів, що характеризуються

спільністю: 1) частиномовної належності твірних основ; 2) семантичної співвіднесеності між твірними і похідними словами; 3) формальної співвіднесеності твірних і похідних. Виокремлюємо морфологічні моделі у межах певних словотвірних типів, що дозволяє нам простежити, які морфологічні чергування відбуваються в позиції перед певним словотворчим засобом. Взаємоприспосовування двох сусідніх морфем – кореня мотивувального слова і форманта – відбувається на морфемному шві, де визначальну роль відіграє характер кінцевого консонанта основи (кореня) та початкова морфема словотворчого суфікса. Це взаємоприспосовування супроводжується такими морфологічними явищами, як чергування фонем, альтернація акцентних позицій, усичення та нарощення суфіксальної морфемі. На прикладі віддієслівних морфологічно маркованих новотворів простежимо характер морфологічних явищ, визначимо морфологічні моделі та встановимо їхню типологію.

Смислова основа віддієслівних дериватів ґрунтується на семантичній природі дієслова – називати ситуацію, учасники якої можуть іменуватися окремими словами, у тому числі й твірними. Тому віддієслівні похідні утворюються як реалізація валентностей мотивувального дієслова. Наприклад, дієслово *вчити* має такі валентності: *хто* („виконавець дії” – *учитель*), *кого* („об’єкт дії” – *учень*), *де* („місце дії” – *училище*) [3, с. 233].

І. Р. Вихованець закономірність дієслів створювати навколо себе відкриті позиції, які можуть бути заповнені облігаторними або факультативними актантами, пов’язує із семантичною природою дієслівного предиката – визначати кількісний та якісний склад речення, тобто набір субстантивних синтаксем і їхні семантико-синтаксичні функції, оскільки „дієслівний предикат із залежними від нього непрямыми іменниками, що входять до його валентнісного оточення, формує елементарне із семантико-синтаксичного погляду речення” [1, с. 269]. У межах словотвірних типів (далі – СТ) виокремимо морфологічні моделі (далі – ММ) творення віддієслівних нових слів у сучасній українській мові. 1. У СТ з процесуальним значенням для девербативів субстантивної зони виокремлено такі ММ складних слів: **У + -0**: *відставка + падати – відставкопад, рясно падати – ряснопад, жерти України – україножер, Ленін + падати – ленінопод, падають стіни – стінопод, падає ціна – цінопод, вождь падає – вождепад, ціну різати – ціноріз*; **ММ У + -0** + зміна наголосу: *легко*

спадати – *легкоспад*, *дерево трусити* – *деревотрус*, *морити кризою* – *кризомор*. Остання ММ характерна і для неолексем на позначення особи за дією: *робити гондолу* – *гондолороб*, *давити кнопку* – *кнопкодáv*, *любити рекламу* – *рекламолю'б*, але *зелень їсти* – *зеленоїд* ММ У + С/С (с/д) + -0, для якої характерні консонантні альтернативи. 2. Для СТ на позначення процесу характерна ММ: У До + -ств(о): *славити книгу* – *книгославство*, *вітчизну любити* – *вітчизнолюбство*, *краще знати* – *кращезнайство*. Ці девербативи позначають нову реалію, яка є наслідком розгортання процесуального значення і його трансформації в іншу форму. Похідні іменники на позначення нових понять втратили дієслівну семантику, а замість неї набули іменникову семантику предметності. Мотивувальними для них здебільшого слугують дієслова недоконаного виду.

У СТ на позначення виконавця дії: *виструнчитися* – *виструнченець* визначено ММ: У + Н суф. + -ець. Для СТ на позначення виконавця дії: *шикувати* – *шикун*, *берегти* – *берегун* – ММ: У + Н суф. + зміна наголосу + -ець. Для десубстантивів на зразок *обабити* – *обаблення* характерна ММ: У + Ч (б//бл) + -ен'н'(а); *узасаднити* – *узасаднення* – ММ: У. Для СТ на позначення опредметненої дії: *недохопити* – *недохопи*, *перешіптуватися* – *перешіпт* визначено ММ: У + зміна наголосу + -0.

Доречно зазначити, що для девербативів характерна субстантивна зона похідних, а для десубстантивів – ад'єктивна зона, до якої входять пасивні дієприкметники, пор.: ММ У + Н с + зміна наголосу + -н-: *зманкуртизувати* – *зманкуртизований*, *фінансувати* – *фінансований*, *патріотизувати* – *патріотизований*, *плебеїзувати* – *плебеїзований*, *тавтологізувати* – *тавтологізований*; ММ У + Ч (д//дж) + Н с + -ен-: *обсудити* – *обсуджений*; ММ У + -ен-: *замайданити* – *замайданений*, *зварганити* – *зварганений*.

Морфологічною особливістю словотвірних моделей М. Д. Степанова вважає введення в ту чи ту модель первинних основ. Крім загального категорійного значення, для встановлення ознак словотвірної моделі вважаємо за необхідне визначити її структурний склад, характер структурно-сміслових відношень її компонентів, словотвірне значення, характер смислового зв'язку зі словом походження або мотивацію цього зв'язку, словотвірну активність або продуктивність [7, с. 269]. Слова як словотвірні конструкції найчастіше складаються з двох безпосередніх складників (бінарні конструкції): кореня і

форманта, який є носієм СЗ, тому семантика словотвірних моделей залежить від їх належності до семантичних класів і до певної частини мови.

Загалом зміна процесуальної семантики на рівні словотвору реалізує такі відношення: 1) „дія – наслідок, результат дії” (*відставкапад, ряснопод, ленінопод, цінопод, стінопод, вождєпад*); 2) „дія – виконавець дії” (*гондолороб, кнопкодав, рекламолюб, україножер, зеленоїд; виструнченець, перевихованець, виходець; шикун, берегун*). Семантична структура аналізованих іменників досить прозора, її можна виразити словотвірними перифразами „те, що утворено в результаті дії, названої твірним словом”, „той, хто виконує дію, названу твірним дієсловом”. Процесуальне значення спочатку переміщується з типової форми вираження (дієслова) в нетипову (іменник), не зазнаючи семантичних зрушень. Унаслідок цього утворюються синтаксичні деривати з транспозиційним СЗ „опредметнена дія”.

У процесі формування синтаксичних дериватів лексичне значення вихідної одиниці не змінюється, а сама одиниця, набуваючи нових категорійних і граматичних ознак, переходить в іншу частину мови. Тобто не відбувається поняттєвого аналізу означуваного, а лише змінюється спосіб вираження певного значення [2, с. 76]. Утворення синтаксичних дериватів уможлиблюється завдяки здатності мови до передачі одного й того самого поняття засобами різних частин мови. Цією ознакою наділені в першу чергу дієслова, тому що значення процесуальності, яке на лексичному рівні виражається дієсловами, денотативно може виражатися й іменниками, при цьому воно може бути зумовленим, залежним (у віддієслівних дериватах) й автономним (у непохідних іменниках).

Отже, смисловою основою творення віддієслівних іменників з предметним значенням є метоніміїні перенесення на рівні морфологічного словотвору. Вони спричинені семантичною природою дієслів – утворювати навколо себе відкриті позиції, які можуть заповнюватися девербативами, переважно субстантивної зони. Між твірними дієсловами й мотивованими іменниками реалізуються співвідношення „дія – результат дії”, „дія – виконавець дії”. Віддієслівні деривати уточнюють, збагачують семантичне поле твірних дієслів новими значеннями, які розвиваються на базі лексико-семантичних варіантів, успадкованих від мотивувальних дієслів.

Від дієслів-новотворів утворюються переважно іменники на позначення осіб, процесів, станів, оскільки постійно існує потреба номінації нових понять, процесів, явищ. Рідше нові слова, що утворюються від дієслів або сполучення слів, у складі якого є дієслово, – пасивні дієприкметники, що виражають ознаку предмета за дією іншого предмета над ним. Нові віддієслівні похідні субстантивної й ад'єктивної зон утворюються згідно норм словотворення сучасної української мови: іменники на позначення осіб творяться від дієслівної основи за допомогою суфіксів **-ун**, **-ець** або за допомогою усічення дієслівної фіналі; назви процесів / станів утворюються за допомогою суфіксів **-ен'н'**, **-ств-**.

Таким чином, головним морфонологічним явищем, характерним для всіх віддієслівних неолексем, є усічення дієслівної фіналі. Проте виокремлено й такі ММ, у яких трапляється комбінування кількох морфонологічних явищ одночасно: 1) усічення + зміна наголосу; 2) усічення + нарощення суфіксальної морфеми; 3) усічення + нарощення суфіксальної морфеми + зміна наголосу; 4) усічення + нарощення суфіксальної морфеми + консонантні чергування. Перспективи подальших досліджень убачаємо у визначенні морфонологічних моделей нових слів десубстантивів, деад'єктивів, дослідження їхньої продуктивності та регулярності в процесах словотворення сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська / [за ред. І. Вихованця]. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Городенська К. Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах / К. Г. Городенська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 102–113.
3. Земская Е. А. Словообразование / Е. А. Земская // Современный русский язык / [под ред. В. А. Белошапковой] : учеб. – М. : Высш. шк., 1981. – 560 с.
4. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
5. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1965. – 78 с.
6. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : словник / А. Нелюба, С. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.

7. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова. – М. : Высш. шк., 1984. – 264 с.

Е. В. Волянская

МОРФОНОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОТГЛАГОЛЬНЫХ НОВЫХ СЛОВ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрены способы создания отглагольных неолоксем, выделены словообразовательные типы отглагольных новых слов в современном украинском языке с разным категориальным значением, выяснено, какие морфонологические явления сопровождают создание неологизмов в соответствии с морфонологическими моделями в пределах определенного словообразовательного типа, проанализированы эти морфонологические явления, прослежены закономерности в создании отглагольных существительных и пассивных причастий, обнаружено соответствие / несоответствие нормам словообразования современного украинского языка.

Ключевые слова: словосложение, словообразовательный тип, морфонологическая модель, отглагольные существительные, пассивные причастия, усечение, наращивание суффиксальной морфемы, изменение ударения, чередование фонем.

Y. V. Volianska,

Postgraduate student of Ukrainian Language Department,
Kirovograd State Pedagogical University named after V. Vynnychenko,
1, Shevchenko St., Kirovograd, 25006, Ukraine,
Just4you.only@mail.ru

MORPHOPHONOLOGICAL VERBAL MODELS OF NEW WORDS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

The **subject** of the article is morphophonological transformation of new verbal words. The **theme** of the article is morphophonological verbal models of new words in modern Ukrainian language.

Purposes. The article reviews the most productive ways of creating new verbal words. Derivational types of new verbal words with different categorical meanings in modern Ukrainian language are determined, morphophonological phenomena that accompany the creation of new words according to morphophonological models within definite derivational types are found, the above stated morphophono-

logical phenomena are analyzed, regularities of the creation of verbal nouns and passive participles are traced. **Methodology.** The descriptive method, continuous sampling method, the method of morpheme and word formation analysis is used. The **finding** is the establishing of morphophonological features of new verbal words using morphophonological models. The accordance / discordance of word formation norms of modern Ukrainian language is found. **Practical value.** The results of the research can be used in special courses on problems of word formation and word creative morphophonology, in the process of writing textbooks in morphophonology, morphemics and word building of the Ukrainian language at a high school, and while creating derivational dictionaries.

Results. Nouns denoting persons, processes, states are mainly formed from new verbs because there is a constant need for naming new concepts, processes, phenomena. New words, which are formed from verbs or word combinations, including the verb, are rarely passive participles. New verbal nouns and passive participles are formed according to the rules of the word formation of modern Ukrainian language. The main typical morphophonological phenomenon which is used in all new verbal words is final verbal truncation. However, morphophonological models were singled out where they happened to combine several morphophonological phenomena simultaneously.

Key words: word composing, derivational type, morphophonological model, verbal nouns, passive participles, truncation, suffix morpheme augmentation, emphasis alternation, alternation of phonemes.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 811.162.1'366'37:001.4

В. В. Губич,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французський бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048) 776-04-42,
vitalina.gubich@rambler.ru

КОДИФІКАЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОРФОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У „ГРАМАТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ” О. КОПЧИНСЬКОГО І „СЛОВНИКУ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ” С. Б. ЛІНДЕ

Статтю присвячено розгляду морфологічної термінології в першому польському шкільному підручнику з граматики – „Граматиці польської мови”